

Bakó Endre:

Szabó Magda színpadi bemutatóinak debreceni fogadtatása és sajtóvisszhangja

Tervezte-e a költőnek indult Szabó Magda, hogy majdan minden irodalmi műfajban alkotni fog: regényt, esszét, útirajzot, mesét, s a körülmények szerencsés összejátékszása, a rádió és a színházak darabigénye, meg az ő alanyi készsége folytán, drámát is? „{s}okoldalú életművében igen fontos, s az évek múlásával egyre fontosabb műfajjává válik a dráma.” – olvassuk egy kézikönyvben.¹ Valóban, regényírói kibontakozásával csaknem párhuzamosan építeni kezdte dramatikus életművét is. 1960-ban mutatták be a *Disznótor* színpadi változatát (*Kigyómarrás*) a budapesti Jókai Színházban. A siker, a bizonyítási kedv és a szülőváros iránt érzett hála egymást termékenyítő hatásából született az író *Kiálts, város!* c. drámája, amelynek ősbemutatója stílszerűen a Csokonai Színházban volt. Nem zárhatjuk ki – minden különbözősége, de itt most nem részletezhető hasonlósága okán –, hogy Márai Sándor *Kassai polgárok* c. „városdrámája” akár tudatosan, akár tudat alatt szintén inspirálta. Dolgozatom célja a sajtóreceptió tükrében áttekintést adni a Debrecenhez mindhalálig kötődő író színpadi műveinek helyi fogadtatásáról.

Kiálts, város!

1973. szeptember 28. Ősbemutató. Rendező Lendvay Ferenc

Szabó Magda Csokonai születésének 200. évfordulójára írta a darabot, de a mű nem Csokonairól szól. 1604 októberében, az álmosdi csata napjaiban játszódik, amikor két erő ütközőtere Debrecen: Belgiojoso császári hadvezér és Bocskai néz szembe egymással. Az író arra a kérdésre keres választ, Szücs István munkája nyomán,² hogyan reagál Debrecen városa vezetői által erre a veszélyhelyzetre, szükségyszerű volt-e Borzán Gáspár városi szenátor halála? Európai távlatból nézve – erről beszél az előjáték – bár nem feltétlenül, de közvetve a történelmi konstellációk mégis determináló hatással voltak a magyar viszonyokra is. A fiatal szenátor életét azonban meg lehetett volna menteni, ha az egyház által sugallt városi törvények nem olyan dogmatikusak, mint amilyenek voltak, s lehetővé teszik idegenek betelepítését is a városba.

¹ A Magyar Irodalom Története, 1945–1975. II. k. Bp. 1990. 1463.

² *Szabad Királyi Debrecen város történelme. A legrégebb kortól a mai időkig.* 3. k. Debrecen 1871.

A Hajdú-bihari Naplóban (a továbbiakban: Napló) Márkus Béla tanulmányterjedelmű, alapos elemzése fogadta a bemutatót. Borzán Gáspár hiába pusztul el kiszolgáltatva, mégsem tragikus alak – állapítja meg. „Ezért választotta Szabó Magda azt a megoldást, hogy Borzán Gáspár helyett Debrecen, egy köztársaság szemszögéből ábrázolta 1604 októberének eseményeit.” Ezt a kritikus kitűnő fogásnak tartja, noha ehhez az íróknak a valós történelmi eseményeket egy kissé át kellett rendeznie. De a történelmi erőket egyformán pusztítóknak ítélő város, amelynek főbírája Belgiojosot és Bocskait egyazon kérdéssel fogadja, hogy tudniillik mennyi pénzért hagyják békén Debrecent, nem lehet a dráma eszményi hőse – véli Márkus. Ezért, értelmezése szerint, a főhős a főbíró, a darab egyetlen fejlődő, cselekvő alakja. „Az út, amit végigjár, nem mindennapi, önmagát semmisíti meg, vállalja a bukás kockázatát, vállalja a szembekerülést az édesanyjával, csakhogy embertársa, leendő veje, Borzán Gáspár életét megmentse. S amikor már mindent felégetett maga mögött, közbeszólnak a körülmények, közbeszól a történelem, nincs szükség a főbíró áldozatára. (...) E tanulságok fényében nemcsak az lesz világossá, hogy a körülményeknek teljesen kiszolgáltatott Borzán Gáspár és az egyház hatalma alatt élő – tehát ugyancsak tehetetlen – város miért nem lehet a darab egyéni vagy kollektív főhőse, hanem az is, hogy miért nem lehet Eszter, a főbíró lánya.”

Márkus szerint Lendvay Ferenc rendezőnek markánsabban kellett volna vállalnia azt a koncepciót, hogy a főhős Gál Nagy István, és ennek érdekében bizonyos epikus és informatív részletektől meg kellett volna szabadulnia, továbbá az előjátéktól is, amely csak zavart okoz. De érzékeli a színmű és az előadás értékeit is, a három főszereplő: (Sárosdy Rezső: Gál Nagy István; Lontay Margit: Id. Gál Nagy Istvánné; Farkas Zsuzsa: Eszter) választását a vezető szerepekre telitalálatnak tartja: „A *Kiálts, város!* a Csokonai Színház évadnyitó előadása végül is három kitűnő színésznek kínál három, a mai magyar drámák között is kiemelkedően jól megírt szerepet. Kínálja ugyanakkor az ősbemutató a szembenézést is önmagunk múltjával. Már csak ezért is nagyobb figyelmet érdemelne, mint amilyenben eddig Debrecen közönsége részesítette.”³

Debrecen kulturális folyóirata, az „Alföld”, mely ekkoriban még szemlélte a kiemelkedő helyi művészeti eseményeket, Szabó Magda drámakísérletét is az esztétika mérlegére tette. Magyar Vilmos előljáróban megállapítja, hogy „a *Kiálts, város!* értékes darabja jelenkori drámairodalmunknak”, ám „a dráma és a színház előadása is rászolgál néhány határozottan megfogalmazott kritikai megjegyzésre.” Úgy találja, hogy az író eleve prózaírói szemlélettel fogott a témához, a dráma egyes részeiben eluralkodik az epikus jelleg, az információ-áradat pedig, mint színpadidegen elem, ballasztként nehezedik a cselekményre. A fő dilemma: kinek a drámája a *Kiálts, város!*? Arra a konklúzióra jut, amire Már-

³ Márkus Béla: *Kiálts, város!* Napló, 1973. október 7. 5.

kus: „egyértelműen Gál Nagy István főbíró drámája lehetett volna, ha az író végig az ő alakjára koncentrálna”, és nem az „informátor” szerepét bízta rá. „Bizonyítja ezt a harmadik felvonás, amelyben a dráma minden eddigi hibája, a drámaíró minden eddigi dramaturgiai tévedése ellenére Gál Nagy István igazi tragikus hőssé emelkedik.” Hiba, hogy az író megajándékozta Esztert egy utolsó jelenettel, ami azt a látszatot kelti a nézőben, hogy az ő drámáját látta. Magyar is elutasítja az előjátékot. A debreceniség túlságos előtérbe állítása – úgymond – leszűkíti a dráma horizontját, a probléma így partikuláris marad, nem tud egyetemes érvényűvé emelkedni. Az már a rendező hibája, hogy nem igazított a dráma szerkezetén, nem rövidített rajta, átvette a dramaturgiai hibákat. Mindezek ellenére kiemelkedő előadásról beszél. A színészi teljesítmények az ő rangsorában annyiban mások, hogy Sárosdy Rezső és Lontay Margit mellett Gerbár Tibor (Sztavriász) alakítását emeli ki, Farkas Zsuzsa játékát precíznek, de külsőségesnek ítéli.⁴

Nem tér el a fentiektől Simon Zoltán véleménye sem: nézete szerint az előjátékot vagy beillesztik a darab egészébe vagy radikálisan mellőzik. Az első és második felvonás kissé vontatott, a dialógusokat tömöríteni kellene, viszont találó a szereposztás. A görög kalmár drámai szerepe azért fontos, – hangsúlyozza – mert ő mondja ki, hogy a református egyház ortodoxiája éppen olyan kegyetlen, mint katolikus ellenfelé.⁵

Kovács Kálmán, az „Alföld” főszerkesztője vitába szállt saját lapja kritikájával, „megspékelve” egy-két személyes oldalvágással. Hangoztatja, hogy életében még nem írt színikritikát, a darabot a főpróbán látta, még nem olvasta a művet, de Magyar „arezonáns” írása megszólalásra készteti. Két mozzanat őt is aggasztotta: az első felvonás második képének vontatott drámaisága, bár ezt követően emelkedni érzi a cselekményt. A másik a köz- és a magánember konfliktusa, ami a romantika bevett fogása volt, de a kibomló darab szétfoszlatta aggodalmát. „Szép színházi este volt, emlékezetes eseménye a Csokonai-ünnepségeknek...” Ezután „a csupa avult dramaturgiai mércét alkalmazó” Magyarinak szegezi ellenérveit. Szerinte a debreceniség nem partikuláris beszűkülés, parabolikus távlata van,⁶ nem drámaidegenek az információk sem, mert be-

⁴ Magyar Vilmos: *Kiálts, város! – Szabó Magda drámája és a Csokonai Színház előadása*. Alföld, 1973/12; 72–75.

⁵ Simon Zoltán: Szabó Magda: *Kiálts, város!* Kritika, 1973/11. 23–24

⁶ A drámát Debrecenen kívül két helyen mutatták be. A békéscsabai bemutatóról többet tudunk, lásd: Sass Ervin: *Szabó Magda debreceni drámája (..) a békéscsabai Jókai Színházban*. Napló, 1997. okt. 7. 14. A másik bemutató, amint arról Földes Anna dolgozatából értesülünk, Komáromban volt, de a kritikus időpontot nem közöl. Földes Anna: *Egy alkalmi dráma időszerűsége*. Criticai Lapok, 2002. nov. 20–22. Hajdúffy Miklós 1979-ben tévéjátékot forgatott a dráma alapján, ami nem nyerte meg az író tetszését.

épülnek a cselekmény helyzeteibe. Magyarai „Azt vizsgálja, melyik hát a drámai hős?” Kovács úgy véli, Eszter tragikuma nélkül nincs apai tragikum sem. Szerves láncszemnek tartja, hogy utolsó a lány jelenik meg a színpadon, „s egyetlen szó nélkül ráemeli szemét a közönségre.” (Ezt a szerzői utasításból idézi, mégis olvasta a darabot?! B. E.) Végül a dráma parabolikus, konkrét és fiktív réteget ötvöző, összeolvasztó struktúráját világítja meg.⁷

Miközben a helyi kritikusok vitáznak, a dráma helyt áll magáért: „Eredeti bemutató, magyar dráma, minisztériumi nivódj, tévéfelvétel, budapesti vendégszereplés, szokatlanul gazdag fővárosi sajtóvisszhang kísérte ezt a produkciót.”⁸

A Kiálts, város! kritikai fogadtatását azért kívántuk viszonylag részletesen ismertetni, mert Szabó Magda ezzel a Debrecennek szentelt darabjával debütált szülővárosában. Mint láttuk, ellentmondásos szakmai fogadtatásban és mérsékelt közönség-érdeklődésben részesült. Megjegyezzük, hogy a dráma 2002-ei felújítása alkalmával Földes Anna visszatért a vitára és Kovács Kálmán álláspontját képviselte.⁹

Az a szép fényes nap

1977. szeptember 23. Rendező Orosz György

A helyi közönség a X. Debreceni Színházi Napok keretében láthatta korábban (május) a drámát, amelyet híre már jó előre megelőzött. Filep Tibor alábbi értelmezése a szakmai kórusához csatlakozik: „ott izzik a színpadon a közelmúlt nagy történelmi sorsfordulójának, az 'ideológiai robbanásnak' az atmoszférája is.”¹⁰ A debreceni előadásról Cs. Nagy Ibolya referál: „Logikus, jól szerkesztett és meggyőző mondandójú dráma. (...) A debreceni előadás – Orosz György rendezése – vitatható részletei, illetőleg erőtlenebbül megoldott helyzetei ellenére képes volt tükrözni ennek a történelem- és lélekgaggató drámának gondolati, érzelmi, hangulati lényegét: minden léthelyzet ellentmondásokból teremődik és kompromisszumokkal terhes, személyes emberi drámákat szülő megoldásokba torkollik. A függöny lehullása utáni őszinte, nagy taps azt igazolta, hogy az előadásból világosan és pontosan kitetszett: a drámabeli tét a nemzet léte vagy pusztulása, s a cselekvés ebben a történelmi szituációban szükségszerűen mégis megrendülést keltve emberi életeket és hiteket követel magának”.

Minden történelmet megidéző dráma „A példa, az őspélda keresése, mert ahogyan az író mondja: bizonyos történelmi helyzetek az évezredek távlatában is ismétlődnek. (...) a jó történelmi érzéssel választott őspélda történeti

⁷ Kovács Kálmán: *Még egyszer: Kiálts, város!* Alföld, 1974/2. 87–91.

⁸ Katona Ferenc szerk.: *A Debreceni színház története*. Db. 1976. 243.

⁹ Földes Anna: i.m.

¹⁰ Filep Tibor: *Szabó Magda: Az a szép, fényes nap. A Nemzeti Színház előadása*. Napló, 1976. május 18. 5.

helyzetösszehasonlító vizsgálódásokra módot teremtő erényeinél lényegesebbnek tetszik, hogy a darab igaz, hiteles, motivált emberi tragédiák tükre. A két dolog persze összefügg, hiszen ami egyediségében nem meggyőző, miképpen legyen az típus voltában, de Szabó Magda drámája esetében ez oly módon igaz: nagyobb erénye a műnek a *jellemek* felépítése, ábrázolása, megalkotása, mint az a *nyitottsága*, hogy alaphelyzete egy másik léthelyzetünk ösének tekinthető. Talán ebből adódik az is, hogy az államalapítás első és kínzóan nehéz lépései nem csupán 1945 hasonlóan nehéz és sorsdöntő időszakában térnek vissza – bár erre a történelmi fordulóra figyelmeztet nyelvi, stílusbeli elemek, bizonyos történelmi utalások segítségével az író – hanem megnyilatkozhatnak minden helyzetben, amelyben azonos a döntés tétje.”¹¹

Mint látható, a kritikus a mű immanens értékeinek hangsúlyozásával igyekszik halványítani a parabolisztikus áthallás egyirányú értelmezését, jelesül azt, hogy a drámai helyzet egyértelműen az 1945–1949-es szocialista rendszerváltás előképe lenne. Túl a korabeli kritikai visszhang kánonján, az író is ezt az összefüggést csak sejteti: „Ilyen egyértelműen politikus darabot még sohasem írtam. (...) De rendkívül szerettem csinálni, és szerettem azt is, hogy az eddigiektől különböző nyelvi megoldáshoz kellett nyúlnom ahhoz, hogy érzékeltessem azt, hogy a magyar történelemnek olyan jelentős fordulóján vagyunk a 10. században, amihez fogható majd másfajta történelmi megfogalmazásban, másfajta szituációban, mint egy koncentrikus körnek egy másik, nagyobb körvetülete, ismét előtérbe kerül.”¹²

Régimódi történet.

1979. április 7. Rendező Lengyel György

A regény színpadi változatát 1978 nyarán a Madách Színház előadásában láthatta a debreceni közönség, a XII. Színházi Napok keretében. A színházi prospektus drámát emleget, holott egy regény dramatiszálása került színpadra. Nem drámát látunk, szögezte le annakidején e sorok írója. Ez azonban „vajmi keveset von le a darab hatásából”, hiszen olyan művészek megszemélyesítő játékából árad a tragédia szele, vagy az amorális könnyelműség, mint Sulyok Mária, Márkus László, Schütz Ila, Almási Éva stb.¹³

Egy év múlva Lengyel György – immár Debrecenben, Balogh Gábor társágában – ismét színpadra állította a darabot. Lengyel György értelmezése szerint a színmű tengelyében Jablonczay Lenke, egy elpusztított, nagy értékű tehet-

¹¹ Cs. Nagy Ibolya: *Az a szép, fényes nap – Bemutató a Csokonai Színházban*. Napló, 1977. október 2. 10.

¹² Garai Gábor: *Írószobám*. Kortárs, 1977. Újra közölve: ACZÉL Judit szerk.: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Db. 1997. 101.

¹³ Bakó Endre: *A XII. Színházi napok Debrecenben*. Alföld, 1978/7. 100–102.

ség, és nagyanyja, Rickl Mária áll. „A darab erős társadalmi és lélektani problematikája a maga módján ibseni attitűdöt mutat: a múlttal úgy számol le, hogy nem löki el magától, hanem szembe néz vele. Úgy kéri számon a kor fogyatékoságait, hogy a túlélők számára fogalmaz meg vele érvényesíthető tanulságokat.”¹⁴

A megyei lap kritikusa nekrológnak nevezi a drámát, melynek dramaturgiáját az emlékek láncolata szabályozza. Áttekintve a jellemrendszert, megállapítja: „A hatalmas családregény epizódokra bontott cselekménye az igazi tragédiákat csak sejtetni tudja. (...) Dráma nem zajlik a színpadon, ehhez túl sok kisebb dráma szele csapkod: a mű inkább a folytonosságot hangsúlyozza a maga bontott, egymás mellé helyezett, kerek jelenetekből építkező szerkezetével.” Elismeréssel szól a rendezésről, a színészek közül főleg Egri Márta (Emma és Lenke), Hegedűs Erzsi (Rickl Mária), Agárdy Ilona (mindenes), Simor Ottó (Jablonczay Kálmán), Markovits Bori (Gizella), Sárvári Győző (Kálmánka) játékáról, Csányi Árpád díszleteiről, de a jelmeztervező és a koreográfus munkáját kritikus megjegyzésekkel illeti.¹⁵

Az Alföld kritikája is tanúsítja, hogy a debreceni előadás elnyerte a közönség tetszését, de ezt – szerinte – színházon kívüli tényezők sokasága is motiválta, leginkább a téma és a történet földrajzi közelsége. Mert a darab „minden drámaisága mellett is szélsőségesen epikai jellegű. (...) A regény színpadi adaptációja megőrzi az epikai jellemábrázolás sajátosságait: szélesebb perspektívában, teljesen láttatja az alakokat. A messziről induló, lassan hömpölygő cselekmény során majd valamennyi szereplő sorsába bepillantunk, s a sorsokon külön tragédiákra döbbenünk. Ez viszont könnyen megzavarja az egyes jellemeknek a drámai logika szerint történő elhelyezését. (...) Az epikus drámaépítés más formában is teremt jellegzetes veszélyhelyzeteket: például azt, hogy naturalista üresjáratok keletkeznek, életképekké merevedhetnek egyes jelenetek.” Hangsúlyozza, hogy az ilyen művek bemutatására csak megfelelő művészi kapacitással rendelkező színház, alkotói fegyelem birtokában lévő színészgárda vállalkozhat. Lenke lenne a színpadi adaptáció igazi hőse, de keveset van színpadon, ezért „nagy egyéniségnek kell lennie az őt alakító színésznőnek.” Egri Mártáról sok jót mondhatna, de úgy véli, nem rendelkezik még azzal a pszichikai erővel, amely az alak teljes lelki kibontásához elegendő. A Csokonai Színház csak vendégművészekkel (Egri Márta és Sárvári Győző) tudta a feladatot teljesíteni, az eredmény, ha nem is kiemelkedő, de megnyugtató.¹⁶

¹⁴ T. G. = Túri Gábor: *Régimódi történet. Szabó Magda művének premierje a Csokonai Színházban*. Napló, 1979. április 7. 5.

¹⁵ Cs. Nagy Ibolya: *Régimódi történet*. Napló, 1979. ápr. 15. 10.

¹⁶ Pálffy István: *Régimódi történet*. Alföld, 1979/6. 85–87.

A macskák szerdája

1986. szeptember 26. Rendező Gali László

A macskák szerdája korábban *Szent Bertalan nappala* címen futott. A recenzens, Cs. Nagy Ibolya nagy sikert jegyez fel a színháztörténelem számára. A darab nem kevesebb mondandót hordoz, mint hogy Csokonait a kollégiumból nem személyes hibái, mulasztásai, csínyjei miatt távolították el, hanem mert politikai veszélyt idézett elő a kollégium és a város számára. Ezt a koncepciót a kritikai kánon Szabó Magdának tulajdonítja, holott eredetileg Juhász Géza találmánya, Julow Viktor pedig megerősítette. Hozzátesszük: feltételezésről van szó, amit a tudománynak még dokumentálnia kell.¹⁷ „*A macskák szerdája* alkalmi dráma, s igazságai csak az adott helyszínre, az adott korra, s az adott körülményekre érvényesek. S mindez Szabó Magda ugyancsak összetéveszthetetlenül egyéni drámanyelvén hangzik fel, telt, tartalmas, szépen formált mondatokban, finom iróniával is megpötytyözött, rugalmas, sikló dialógusokban. Frappáns dramaturgiai megoldásokban sincs híján a dráma: a sikernek tehát nemcsak a nézőtérén dobogó patrióta szívek természetében leljük a magyarázatát, hanem a dráma tényleges műfaji értékeiben is.” De esztétikai hiányérzetének okait is fejtegeti. Többek között azt, hogy az író Domokos főbíró alakját mesehőssé, szupermanná növeli, körülötte csak devalvált figurák mozognak, „a Kollégium tanteszülete oly méltatlanul alatt repül, hogy nem szolgál rá a bécsiek vádjára”. A költő elbocsátásának ténye drámaszerkezeti, dramaturgiai buktatókat is rejt, a második felvonásban a cselekményidő csavarodik egyet, fölöslegesen. Az árnyokat a rendező nem tudhatta helyrebillenteni. Dicséri Kóti Árpád (Udvaros), Sárközy Zoltán (vámigazgató), s főleg Csendes László (Domokos főbíró) alakítását.¹⁸

Gali László rendező a hírlapi előzetesben azt nyilatkozta, számára a kérdés az, „lehet-e akkora áldozatot hozni egy ügyért, mint a drámában (...)” Vagyis a rendezőt az áldozathozatal „módszertana” érdekelte.¹⁹ E sorok írója úgy érezte, az író a könnyebb ellenállás irányába vitte a cselekményt, amikor Csokonait naiv, gyermeteg, fecsegő jellemnek festi, aki önként sétál be az oroszlánbarlangba. A Martinovics-kivégzést elítélő versét ugyanis (nem volt ilyen, ez írói lelemény!) felolvassa Müller vámigazgatónak, majd a kéziratot a nyomtatás reményében a kezébe adja. Domokos főbíró pálfordulása katarziszt kiváltó drámai csúcspont lehetne, hogy ti. a veszélyes, irreverzibilis helyzetben védence ellen fordul. De nem az! A néző ugyanis *egyértelműen* helyesli lépését, ettől a felelőtlen, hebehurgya alaktól meg kell szabadulnia a közösségnek a megmaradás ér-

¹⁷ Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp. 1975. 133.

¹⁸ Cs. Nagy Ibolya: *Szabó Magda: A macskák szerdája*. Napló, 1986. október 4. 7.

¹⁹ Cs. Nagy Ibolya: *Szabó Magda: A macskák szerdája*. – *Pénteken bemutató a Csokonai Színházban*. Napló, 1986. szept. 25. 5.

dekében. A darabnak valóban sikere volt, ahol az előadás dramaturgiai logikája megbillent, az nem a rendező hibája.²⁰

Hatásos, izgalmas történelmi játéknak nevezi a „Debrecen” kritikusa a darabot, „mely méltó a város jubileumához, a színház névadójához”. Szerinte Szabó Magda színdarabja a város drámája. „Nem Csokonaié, nem Domokos főbíróé – a városé. Debrecen szülte e darabot, a debreceniség vezette az író tollát. S ő megérteti a város dilemmáját. Történelmi parabolájában Bécsből nézvést a 18. századvégi Debrecen ’túlméretezett falu’, de veszedelmes góc. (...) S mert valóban, összetéveszthetetlenül magyar, potenciális veszélyforrás az udvar számára.” Ha a szükség főhajtásra készíti, akkor fejet hajt, de „a főhajtás még nem behódolás. Évszázados stratégiája ez a tűrni képes faluvárosnak.” De a szobákban játszódó jeleneteket statikusnak érzi. „Ott döccent csak a tempó, ahol a darab metruma is fékeződött...”²¹

Fanni hagyományai

1993. szeptember 17. Rendező Pinczés István

A rendszerváltozás után az első Szabó Magda darab a Csokonai Színházban a *Fanni hagyományai* volt. Kármánnál Fanni lelke hal meg előbb, a test romlását a benső indukálja. „A lélek halála azonban lassú folyamat, Kármán napló- és levélregénye gyönyörűen kirajzolja. A színmű kevésbé: még csak nem is a – férfiként – politikai áldozat Tataira veti a legnagyobb hangsúlyt, hanem a közegre. Nehéz helyzetbe hozva ezzel a rendezőt, s még nehezebbe a játszókat. Bár változatlanul Fanni hagyományai a cím, (kissé megtévesztően) a színdarab háttérbe szorítja a remek kármáni folyamatrajzot, amelyben a könnyező szobor a hallgatag makacsságában leli lelki aktivitását. (...) Ám így is kész csoda, hogy a címszerepet alakító Bacsa Ildikó pontosan megragadta s ábrázolta e lényegszerűséget, miután az – érthetetlen okokból – csak vékony ér Szabó Magda művében. Hogy mi a folyó benne, megvallom, nem tudom. Mert egészen mozaikos s nem-egyszer keveset mondó a történés: a dráma alapkövetelménye, a kollízió halovány.” A kritikus csodálja Szabó Magda Kármán-tanulmányát, de ez a darabja nem idézi meg számára a zseniálist alkotó író. Felteszi a jogos kérdést: „... egyáltalán megidézheti-e a dráma, mint műnem? Lehet-e, s nem a kör négyszögösítése-e egy szentimentális naplóregényből színművet írni?” Pinczés István rendező érdeme azonban, hogy tablószerűségükben is élnek a sokszereplős jelenetek, s Bacsa Ildikó nagy pillanatai révén Fanni mégis önálló életre kél.²²

²⁰ Bakó Endre: Szabó Magda: *A macskák szerdája. Bemutató a Csokonai Színházban.* Alföld, 1986/12: 112–115.

²¹ Tóth Dénes: *A macskák szerdája.* „Debrecen”, 1986. okt. 4. 6.

²² Arany Lajos: *Önálló életre kelt a könnyező szobor - Amikor nem tud megbirkózni a drámai műnem a híres alapanyaggal.* Napló, 1993. szept. 21. 7.

És ha mégis, uram?

1997. október 3. Ősbemutató. Rendező Lengyel György

Nagy sajtóhírverés előzte meg az *És ha mégis, uram?* történelmi dráma ősbemutatóját. Ez az opus, mint ismeretes a IV. Béla királyról írott trilógia (A meráni fiú, A csata, Béla király) egybedolgozása, szintézise. Lengyel György rendező a legjelentősebb magyar történelmi drámák közé sorolja, amely egyesíti magában mindazokat az erényeket, amelyeket Németh László és Illyés Gyula drámáiban találhatunk. A műnek szerinte az egyik nagy problémája a hit kérdése, a másik a nemzeti összefogás gondolata. Ő maga pályája egyik legnagyobb kihívásának tartja a komplex mű színpadra állítását.²³ A lap kritikája is lelkes hangfekvésű, méltatja a 80 éves írónőt, a darab szellemes dialógusait, a nyelvi modernség és a patinás szókincs szervességét, a történelmi hűséget, a visszafogott aktualizálást, a „dísztelenül is szuperáló színpadi játékot” stb. A főbb szerepeket meghívott vendégek alakították (IV. Béla: Mertz Tibor; Pál atya: Medgyesfalvy Sándor), játékokat együttesen jellemzi: „Mindenki ügynek élte meg a bemutatót, s a siker érdekében verte fel magában a lelket.” Kritikáját nem tartanánk hitelesnek a következő bekezdés nélkül: „A darab kissé hosszabb, mintsem belső arányai diktálnák, kíván a nézőtől bizonyos ülőképességet. Egy tíz-tizenöt perces húzás javára válhatott volna. Például a tatár hercegnő oktatása meglehetősen volt a jelzésértékkel.”²⁴

Sziluett

2001. március 16. Rendező Pinczés István

„Minden író választ magának mestert – vallja Szabó Magda. Számomra, mióta az eszemet tudom, Vörösmarty volt a legnagyobb titok. Márpedig világéletemben szerettem volna megfejteni a nagy irodalmi titkokat.”²⁵ Az alapos búvárkodás eredménye egy esszékötet, s egy színmű: a *Sziluett (Vörösmarty medalionok)*. „Szabó Magda főhajtással, de azért nem levetett sarukkal közlekedik a terepen. Foglalkozik tárgyával, nem ünnepi szavaival veszi körbe. Mesél, mint regényeiben, medítál, merész következtetésekre is jut közben, verseket elemez, inkább katedréről szólít, mintsem színpadról. (...) A Csokonai Színház aranycsapatot mozgósított a produkció érdekében (Pinczés István rendező, Gyarmathy Ágnes jelmez-, É. Kiss Piroska díszlettervező, Radnóti Zsuzsa dramaturg). (...) Az alakítások nem kiemelkedőek ugyan, ám pontosak, plasztikusak és korrek-

²³ A. L. = Arany Lajos: *IV. Béla király is méltó a szentségre.* - Napló, 1997. okt. 3. 14.

²⁴ Erdei Sándor: „*Belát a történelem és az ember bőre alá.*” Napló, 1997. okt. 8. 14.

²⁵ R. Simor Katalin: *A költőnek a mindenség a családjá. Szabó Magda Vörösmartyról, Lauráról és a művészet igazságáról.* Napló, 2001. márc. 17. 6.

tek.” (Majzik Edit [Laura], Oláh Zsuzsa [Bajzáné], Csikos Sándor [Vörösmarty]).²⁶

Beszámolójában Tóth Dénes a jeleneteket-képeket értelmezi: az egyikben a költő, a másikban a férfi, a harmadikban „a magyarság és a világ sorsán töprengő, egyetemes horizontú gondolkodó” sziluettjét adja az író Vörösmartynak. Az árnyképben pedig az eltorzult tudatú költő előtt rémalak jelenik meg: a reménytelenség megtestesülése. „És mégsem! Lesz hajnala a költőnek, míg arcélet megrajzolja kései utódja.” S míg rendezők, színészek vállalják színpadra segíteni „eme divatosnak nem mondható drámákat és szerzőket.”²⁷

Kiálts, város!

2002. október 4. Rendező Meczner János

A kritikus éppen csak utal az előzményre, de a dráma szerkezetét, logikáját sem firtatja, üzenetét ekképp fogalmazza: „Kíméletlen, kompromisszumképtelen (sőt művészetellenes) volt az új felekezet, a reformált hit, de talán ez az erősnek mutatkozás kellett ahhoz, hogy megmaradjon...” Méltatja a szereplőket (Csikos Sándor: Gál Nagy István; Melkvi Bea: Eszter; Zubor Ágnes: id.Gál Nagy Istvánné) stb., akik pontosan, érzékletesen játsszák szerepeiket, Meczner Jánost meg azzal tünteti ki, hogy „nem telepszik rá a darabra, hagyja, hadd szóljon saját törvényei szerint.”²⁸

Mindent másképp látott és értékelt azonban Tóth Dénes inkább tudósításnak, mint kritikának nevezhető írásában. Előbb ugyanis a 85 éves Szabó Magda ünnepléséről számol be, frappánsan: „A vitálisan méltóságteljes és ízlésesen exhibicionista jelenségre emlékezni fogunk. Színpadi szereplése színház volt a színházban...” A drámát izgalmasan korszerű produkciónak nevezi, az előadást „a kötelező irodalom fölmondásának.” A puritánnak ábrázolt Debrecen itt élettelenességbe szürkül. „Ebben a fölfogásban a főbíró (Csikos Sándor) sóltan hivatalnok”, Melkvi Bea megnyilvánulásai melodramatikusak, az előadást papírmásé figurák népesítik be. (Kivétel Sárközy Zoltán Sztavriász alakítása.) A rendezés fő hibája a kellő drámai feszültség hiánya.²⁹

A nosztalgia fénytörésében valósággal idegennek hatott ez az előadás – természetesen hozzá. Meg kell adni viszont, hogy Meczner János egy rendezői fogással világosabbá tette az előjáték értelmét!

²⁶ Pozderka Judit: *A katedráról szólít a drámaíró.* – Szabó Magda Sziluett című színművének bemutatója a Csokonai Színházban. Napló, 2001. ápr. 7. 9.

²⁷ Tóth. Dénes: *Medalionokkal ékes sziluett.* „Debrecen”, 2001. április 4. 7.

²⁸ Erdei Sándor: *A szép lelkű törvény silány betűje.* Napló, 2002. október 12. 9

²⁹ Tóth Dénes: *Várostablelő – papírmáséból.* Debrecen, 2002. október 18. 11.

Kígyómarás

2005. október 7. Rendező Csikos Sándor

A Csokonai Színház díszelőadással ünnepelte fennállásának 140. évfordulóját, s ezúttal is Szabó Magda szerzeményével, a *Kígyómarás* c. drámával. Az előzetes beharangozó a cenzúra szerencsés mulasztásának tudja be, hogy a darab annak idején nyilvánosságot kaphatott, mert nem családtörténet elevenedik meg benne, hanem „a közelmúlt történelmének lenyomata.”³⁰(?) „Hihető-e, hogy egy férfi nem tudja: szereti-e őt a felesége vagy sem. (...) Tóth János naiv, jóhiszemű, sőt pipogya. Felháborító mamlaszása még egy szerelmes asszonyt is csalásra ösztökélne. (...) Tóth személyisége tehát vitatható.”³¹ Egy másik nézőpont: „Csikos Sándor életének első rendezői munkája értő/érző hangulatfestő előadás.” Tóth János, mint szerep „Garay Nagy Tamás színészi pályájának emlékezetes pillanata.” (Oláh Zsuzsa alakítását nem minősíti). A kritikus szerint „Az 1960-ban 42 éves alkotó darabja egy szépsége (?) és energiái teljében lévő nő dolgozata.”³²

Meglehet, a dráma szerkezeti felépítése kifogástalan, – teszem hozzá – de szervi baja, hogy Tóth János figurája súlytalan, balgasága szinte fájó. Ez mellékessé teszi a tovább élő, megrögzött társadalmi előítéleteket, mint konfliktust képző drámai potenciált. Egy etikailag sem kifogástalan személyiség életcsődje nem kelti a nézőben a fenség érzetét, ez nem tragédia, csak botrány.

A macskák szerdája

2007. október 5. Rendező Árkossy Árpád

„Mindazok, akik nem szívből, hanem udvariasságból tapsolnak, nem is sejtik, hogy ezzel a színházat a sírja felé terelgetik. Ahol nem lehet megbukni, nem lehet komolyan sikert aratni sem.” – idézi Hassó Adrienn Kornis Mihály bölcs gondolatát *A macskák szerdája* újabb bemutatása alkalmával. A közönség ugyanis illedelmesen tapsolt. „Ha a siker mértékegysége a taps, akkor akár azt is mondhatnánk, hogy a darab ötösré vizsgázott. Ha viszont a ruhatárból hazasiétőket hallgatnánk, már csak hármásra.” Valóban, a Szabó Magda 90. születésnapja tiszteletére ismét műsorra tűzött színmű elég halvány előadásban reinkarnálódott. Hassó legnagyobb hibának azt tartja, hogy a rendező nem találta el a megfelelő ritmust és hangnemet, afféle oratórikus fennköltség uralkodik szenvedélyesség helyett. Nos, a Kóti Árpád (Udvaros) és Csikos Sándor (Domokos főkurátor) kettős mégis szerzett kellemes pillanatok, Újhelyi Kingával együtt

³⁰ R. Simor Katalin: *Díszelőadás a teátrum jubileumán. Szabó Magda Kígyómarás c. drámája máától látható a Csokonai Színházban.* Napló, 2005. október 7. 3.

³¹ Erdei Sándor: *Suba a subához, guba a gubához. Kígyómarás. Szabó Magda drámájának bemutatója a 140 éves Csokonai Színházban.* Napló, 2005. okt. 26. 7

³² Balogh Tibor: *Örökmódi történet.* Debrecen, 2005. okt. 19. 13.

(Kocsmárosné). Dicséretet kap Kiss Beatrix jelmeztervező, Libor Katalin díszlettervező is.³³ Vegyes benyomásokkal távozott az előadásról Tóth Dénes. „A nyitó és a záró kép között majd három óra telik el. Rengeteg idő – mert az előadás nem tölti ki. (...) A macskák szerdáját 1986-ban mutatta be a Csokonai Színház. Ugyanúgy játssza ma is. Talán nem is lehet másképp.” Az idősebb színészek (Csikos, Garay Nagy, Miske László) járatosak az úgynevezett középfajú dráma középhőmérsékletű világában, de a fiatalok nem tudnak mit kezdeni ezzel a játéktípussal. Végső summája: „A 21 éve játszott darab valahogy összezsugorodott, nem igényli a nagy színházi formákat. (...) A nagyszínpadon csupán elmondatik, de nem történik meg a dráma; fáradtan, tompán terjengenek a gondolatok.”³⁴

Régimódi történet

2013. október 18. Felújítás. Rendező Csikos Sándor

Egy kis műismertetés, majd a két remek színésznő (Kubik Anna és Oláh Zsuzsa) előzetes méltatása után a kritikus dicséri Csikos Sándort, „mint ahogyan az író más műveiben, most is ösztönösen rátalált a darab ízére-zamatára, s átgondolt, letisztult rendezésének köszönhetően megelevenedett egy letűnt kor, a 19–20. század fordulójának konzervatív, férfiközpontú világa.” De tollhegyre tűzi a hibákat is: a rendező nem fektetett kellő súlyt az idő múlásának ábrázolására, aminek egyik oka, hogy a szerepek nincsenek megkettőzve, ugyanazok játsszák a fiatal és a felnőtt személyeket. „A másik gond, hogy kissé hosszúnak érezzük a játékidőt (a kevesebb jelen estben is több lehetett volna), mintha Csikos Vidnyánszky 'maratoni' (4 órás) rendezésével akarna versenybe szállni.” A népes szereplőgárda főszereplőin kívül másoknak is kijut a dicsérő szavakból. (Garay Nagy Tamás: Id. Jablonczay Kálmán; Sárközy Nagy Ilona: Jablonczay Lenke; Szalma Noémi: Gizella stb.)³⁵

Az ajtó

2016. január 15. Premier. Rendező Naszlady Éva

Irodalomkritikai közmegegyezésnek számít, hogy az író műalkotásának csúcspontja *Az ajtó* c. regény, amelyet Szabó István filmre vitt. A regény értéke nem a fordulatos, izgalmas cselekményesség – voltaképpen alig van benne akció –, hanem a *belülről irányított* főhős jellemének titokzatossága, a lényéből sugár-

³³ Hassó Adrienn: *Nem tapsban mérik a sikert. A Macskák szerdája. Szabó Magda színművének bemutatója a Csokonai Színházban. Napló, 2007. okt. 14. 5.*

³⁴ Tóth Dénes. *A macskák utóélete. Debrecen, 2007. október 17. 14.*

³⁵ Hassó Adrienn: *Törik, nem hajlik – asszonyorsók drámája. Napló, 2013. október 310. 11.*

zó aura, amely mágneses teret, izgalmas lélektani rezonanciát teremt maga körül, a vonzás és taszítás törvénye szerint. Ezt a film nem tudta visszaadni. Még kevésbé Naszlady Évának a kamaraszínházban (volt Vig Mozi) játszott színpadi átirata. „Naszlady Éva feltehetően a nézői figyelem felkeltése, illetve megtartása érdekében próbált humort, zenét és mozgást becsempészni a darabba.” De ez visszajára sült el: a Török-, majd a Radetzky-induló nem illik *Az ajtó* hangulatába, a tér rosszul volt megszervezve, az ide-odamászkálás a jellemábrázolás szempontjából teljesen feleslegesnek tűnt. „A produkciónak ennek ellenére voltak szép és emlékezetes pillanatai, melyek leginkább a színészi alakításoknak köszönhetőek.” De egy-két kritikai megjegyzést azért küld Varga Klári (író) és Kubik Anna (Emerenc) címére is.³⁶

Szabó Magda drámaírójének legfőbb jellemzője, hogy témáért mindig a múltba fordult, az 1970-es évektől kezdve a magyar történelem valamely fordulópontja vagy egyik-másik kiemelkedő személyisége érdekelte. Színpadi műveiről eddig nem született monográfia, de nagyobb szintézis, amolyan összefoglaló tanulmány sem. Annál több hírlapi kritika fogadta darabjainak bemutatóit, többnyire méltató hangnemben. Különösen az *Az a szép fényes nap* váltott ki országszerte osztatlan elismerést, aratott elsőprő közönségsikert. Feltűnő, hogy debreceni bemutatóinak kritikai visszhangja – egy-két kivételtől eltekintve – hűvösebb, mint az országos sajtóé, amiben valószínűleg közrejátszott, hogy a bemutatók legtöbbször ünnepi alkalmak kíséretében zajlottak le, s a kritikus meg akarta őrizni tárgyilagosságát. Némely kritika jelzi a közönség reakcióját, amely legtöbbször kedvezőbb a kritikai megítélésnél. Ezért is mondhatjuk, a Csokonai Színházban műsorra tűzött Szabó Magda művek mindenkor az adott évad tartópillérei voltak.

(A recepciótörténet főleg a Hajdú-bihari Napló, az Alföld, továbbá a Debrecen - Várospolitikai hetilap (1986–1989), illetve a Debrecen – A város lapja (1999–2010) írásai alapján készült.)

³⁶ Hassó Adrienn: *A kilenc macska titka* Napló, 2016. febr. 14. 5.